

ΣΤΟΙΧΕΙΑ. *Српска Академија Наука. Класични научни списи (књига I) Математички институт (књига I) Еуклидови елементи* (Прва књига). Предео и коментар додао Антон Билимовић. Београд 1949 (друга књига. 1950), 8^о.

Поред Аристотелове Аналитике, Еуклидови Елементи су свакако дело које је највише утицало на развој европске научне мисли. Еуклидови Елементи претстављају први и извршни покушај универзалне примене Аристотелове логике као и најранији пример њеног плодног проширивања. Лајбниц у својим *Nouveaux essais* (Livr. IV, Chap. II, § 9.) каже: „... l'on peut dire que la logique des géomètres ou les manières d'argumenter qu' Euclide a expliquées et établies en parlant des propositions sont une extension ou promotion particulière de la logique générale“.

За рану европску науку Еуклидови Елементи својом множином сређених математичких чињеница нису били само извор геометријских знања, него су, својим дедуктивним обликом, били узором дефинитивног изгледа система зреле науке. Данас је тај идеал нађен, и, у извесном смислу, превазиђен; али Еуклидови Елементи задржавају своју културну и историску вредност високога реда; остају значајан споменик античке науке; и чине основу сваке природне геометријске пропедевтике.

Еуклидови Елементи нису до сада били у целини преводени на српски језик. Б. Петронијевић превео је у својим *Основима логике* само неколико изабраних ставова. А. Билимовић, наш познати научник, почео је тежак и сложен посао преводјења Еуклидових Елемената. До сада је А. Билимовић објавио превод прве и друге књиге, и припремио за објављивање превод треће књиге. Подвргавати превод овакве врсте, при садашњем стању у нашој геометријској терминологији, некој схоластичкој језичкој и филолошкој анализи јесте посао некористан колико и непотребан. Јер би то значило започињати бескрајна расправљања око онога чега ефективно нема. Довољно је, мислимо, споменути да наша геометријска терминологија, благо речено, не постоји, па да изгледе на корисност неке детаљније језичке анализе учинимо најдрљим што се могу замислити. Та иста чињеница, са друге стране, може да употпуни наше познавање тешкоћа које је А. Билимовић морао да преброди у свом деликатном послу. Ти су разлози свакако утицали да у коментару, што је сасвим природно, преовлада геометријски карактер над језичким. Необимност својих коментара А. Билимовић надокнадио је изворношћу њихова садржаја. Користећи ту околност, ми ћемо се у овом кратком приказу задржати углавном на тим местима која поред геометријског имају и општи логички и језички интерес.

Коментар А. Билимовића који се односи на прву Еуклидову дефиницију α' је најкарактеристичније место те врсте. Прва Еуклидова дефиниција

α' . Σημεῖόν ἐστιν, ὃν μέρος οὐδέν.

I. Punctum est, cuius pars nulla est. (L. L. Heiberg. *Euclides Elementa*, 1907)

преводена на друге језике мање више слично:

A point is that which has no parts. (The thirteen books of Euclid's elements by T. L. Heath, 1908).

Ein Punkt ist, was keine Theile hat. (Euklids Elemente Von J. Hauff. 1797).

Der Punkt ist das, dessen Teil nichts ist. (Euklid und die sechs planimetrischen Bücher. Von M. Simon. 1901).

Le point est ce dont il n'y a pas de partie. (L. Brunschvieg. Les étapes de la philosophie mathématique, 1947).

А. Билимовић у свом коментару предлаже превод:

Тачка је оно што нема протезања,

који је по његовом мишљењу ближи геометриском смислу, и који више истиче логички садржај прве Еуклидове дефиниције. Као разлоге за свој превод и његово тумачење А. Билимовић наводи:

1⁰ Вишезначност речи τὸ μέρος.

2⁰ Неупотребљавање речи τὸ μέρος у смислу *део* на више места у првој Еуклидовој књизи.

3⁰ Смисао дефиниција β' и ε'.

Пошто смо се оградиле од бесплодне ортодоксне језичке анализе, то 1⁰ и 2⁰ разлог не подлежу нашим разматрањима, него само последњи разлог, који, уосталом, има највише изворног. Осим тога, последњи разлог највише оправдава покретање питања о садржајнијем превођењу прве Еуклидове дефиниције. Зато ћемо се највише задржати на последњем разлогу. Из јасног смисла β' и ε' дефиниција и логичке сродности дефиниција α', β' и ε' А. Билимовић изводи непосредан закључак да је Еуклид својом првом дефиницијом, која има облик негативног суда, хтео да одрицањем τὸ μέρος тачки одрече дужину и ширину. Следећи закључак А. Билимовића је да Еуклидов појам τὸ μέρος претставља општи појам супраординиран појмовима дужине и ширине. У савременом геометриском језику том појму одговара реч димензија, те би с тога најсlobоднији превод могао да гласи: Тачка је оно што нема димензије. Међутим, тај превод, каже А. Билимовић, не задовољава формалне услове. Зато он предлаже превод: Тачка је оно што нема протезања, који је са формалне стране ближи Еуклидовој дефиницији, али и он не испуњава све услове адекватног превода. Своје индикације за решавање тог питања дао је А. Билимовић само у коментару, док је у тексту задржао уобичајени начин превођења речи τὸ μέρος са део, који у српском преводу потиче од Б. Петронијевића (Основи логике, стр. 246). И можда је то најбоље решење. Јер је, на крају, све једно којом ће се рећу који појам назвати, ако се претходном конвенцијом утврдило значење термина који се додељује појму. Зато речи део у тексту превода треба дати онај смисао, који је у коментару А. Билимовић дао речи протезање и онда су обе стране задовољене: филолошка обликом а геометријском смислом.

Остале напомене које би се односиле на текст превода прве Еуклидове књиге биле би: Превод Еуклидових аксиома α' и β' који је дао А. Билимовић као и одговарајући коментар, имају своје оправдање; но може се приметити да је термин објект који у преводу стоји, додуше, у парентезама могао бити замењен термином ствар који је и онако већ уобичајен у нашој философској терминологији, на пример: изразу Dinge an sich у нашем језику одговара израз ствар по себи. Чини се да је аксиома δ' могла да буде преведена не у тако општем значењу. Иста примедба може се односити и на дефиницију α' друге Еуклидове књиге.

Разумљиво је да потпуни и коначни суд о тако великој ствари није могуће дати пре него што буде завршен целокупни превод Еуклидових Елемената. Али једно остаје: да дело које је започео А. Билимовић „својим скромним снагама“, како он сам у предговору каже, претставља значајан моменат у историји наше науке.

Ч. Станојевић, Београд.